

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 7 Issue 2, July 2023

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 08.06.2023

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.06.2023

DOI: 10.30692/sisad.1311443

ENVER PAŞA 'NIN TABUR MEKTEPLERİ DENEMESİ*

Enver Pasha's Battle Schools Attempt

Sadık Emre KARAKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi

Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü

ORCID ID:0000-0003-0781-8019

sadikemre@hotmail.com

Atıf/Citation: Sadık Emre Karakuş (2023), "Enver Paşa'nın Tabur Mektepleri Denemesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.2 Temmuz 2023, s.357-373.

Öz: Bu çalışmada, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın silahaltına alınan neferlerin eğitim-öğretim seviyelerini yükseltmek için askerî birliklerde açmaya çalıştığı "Tabur Mektepleri", döneme ait kaynaklar üzerinden tetkik edilecektir.

Enver Paşa'nın 1914 yılı başlarında Harbiye Nazırlığı görevine gelir gelmez orduda yaptığı bir takım askerî ıslahatlar kısmen bilinmekteyse de eğitim-öğretim alanındaki faaliyetleri, literatüre fazla konu edilmiş değildir. Bu yönüyle Enver Paşa'nın askerî birliklerde işler hâle getirmeye çalıştığı Tabur Mektepleri önem arz etmektedir. Tabur seviyesinde açılması planlanan kışla mekteplerinde; neferler arasındaki okuryazar oranının artırılması, millî, manevî ve askerî değerlerin benimsetilmesi, bunun yanı sıra neferlerin askerlik yükümlülüğü sonrasında da kullanabileceği çeşitli teorik ve pratik bilgiler ile mücehhez olarak terhis edilmesi amaçlanmaktaydı. Bu sayede ordunun halkın mektebi olacağı, buradan doğan aydınlanmanın tüm memlekete yayılacağı, ordunun sadece savaş zamanında değil barış zamanında da halkın irfanını ve iktisadi hayatını yukarıya taşıyacak bir eğitim-öğretim merkezi olması planlanmaktaydı.

Birinci Dünya Harbi öncesinde ülkenin ve ordunun içinde bulunduğu şartlar, henüz başlangıç seviyesindeki projenin hayata geçmesine imkân vermeyecektir. Ancak Enver Paşa'nın uygulamaya çalıştığı okullaşma modeli, yine kendisine atfedilen alfabe ve imla çalışmaları gibi konularla birlikte ele alındığında, her halükârda bilinenden farklı bir Enver Paşa profilini ortaya koymakta olup Tabur Mektepleri teşebbüsünün de askerî eğitim-öğretim tarihi açısından incelemeye değer bir tecrübe olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Enver Paşa, Askerî Eğitim-Öğretim, Tabur Mektepleri, Kışla Mektepleri.

Abstract: In this study, the "Battalion Schools", which the Minister of War Enver Pasha tried to open in the military units in order to increase the education level of the soldiers who were recruited, is examined through the sources of the period.

* Bu makale, 16-17 Eylül 2021 tarihlerinde Milli Savunma Üniversitesi tarafından düzenlenen "Uluslararası Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu"nda, "Enver Paşa'nın Kışla Mektepleri Denemesi" adıyla sunulan sözlü tebliğin genişletilmesi ile hazırlanmıştır.

Although some of the military reforms that Enver Pasha made in the army as soon as he took the post of Minister of War at the beginning of 1914 are partially known, It has not been discussed much in the literature. In this respect, the Battalion Schools, which Enver Pasha tried to activate in the military units, are important. In the barracks schools planned to be opened at battalion level; It was aimed to increase the literacy rate among the soldiers, to adopt national, spiritual and military values, as well as to be discharged equipped with various theoretical and practical information that the soldiers could use after their military obligation. In this way, it was planned that the army would be the school of the people, the enlightenment arising from this would spread to the whole country, and the army would be an education and training center that would raise the wisdom and economic life of the people not only in wartime but also in peacetime.

The conditions of the country and the army before the First World War will not allow the implementation of the project, which is still at the initial level. However, when the schooling model that Enver Pasha tried to implement is considered together with the subjects such as the alphabet and spelling studies attributed to him, in any case, it reveals a different Enver Pasha profile than is known, and it shows that the battalion school enterprise is an experience worth examining in terms of military education history.

Keywords: Ottoman Empire, Enver Pasha, Military Education, Battalion Schools, Barracks Schools.

GİRİŞ

Osmanlı ordusu için “*kanûn-ı kadîmden nizâm-ı cedîde*” geçişin sancıları ve nihayetinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasıyla başlayan yeni dönemdeki tekâmül, 1914 yılına kadar tabiri caizse deneme-yanılma yoluyla devam etti. Kurulan ve dönüşen askerî teşkilatlar, örnek alınan ülkeler, getirilen uzmanlar, değişen teknoloji, yeni muharebe şartları, açılan okullar, çıkartılan kanun ve talimnameler gibi birçok yenilik ve düzenleme neticede tek bir amaca matuftu. Temel itibarıyla bu amaç, çağın gereğini ve ne için savaştığını bilen “*muallim ve muntazam*” (talimli/eğitilmiş ve düzenli/disiplinli) askerî birlikler yetiştirilerek muharebe sahasında başarılı olma idi.

Osmanlılar, kendileri için çok zorlu geçen XIX. yüzyıl boyunca bu amaç doğrultusunda bir hayli çaba gösterdiler; muharebelerden alınan dersleri teşkilatlara ve mevzuata uyarlamaya çalışırken subayından neferine kadar eğitim ve disiplinin artırılmasına yönelik uygulamaları da hayata geçirmeye gayret ettiler. Komuta kadrosunun alaylı subaylardan mektepli subaylara doğru geçirdiği değişimin bir benzeri, neferler için de sağlanmaya çalışıldı. Zaman içerisinde değişen askere alma kanunlarıyla birlikte bir türlü istenilen seviyeye getirilemediği anlaşılan neferlerin eğitimi meselesi ise XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde çok daha hayati bir konu olarak ele alınmaya başladı. Zira temel muharebe eğitimi eksik, talimsiz ve okur-yazar olmayan neferlerin, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde modern ve yazılı usullerden istifade etmek mecburiyeti olan ordular için ciddi bir sorun teşkil edebileceği aşikârdır.

Enver Paşa'nın 1914 yılı başlarında Harbiye Nazırlığı görevine gelir gelmez orduda yaptığı bir takım askerî islahatlar kısmen bilinmekteyse de eğitim-öğretim alanındaki faaliyet ve teşebbüsleri bugüne kadar akademik araştırmalara çok fazla konu edilmiş değildir. Bu yönüyle Enver Paşa'nın askerî birliklerde işler hâle getirmeye çalıştığı “Tabur Mektepleri” önem arz etmekte olup ayrıca bu mekteplerin teşkili, müfredatı, ders kitapları, eğiticiye ve öğrenciye yüklenmeye çalışılan misyon itibarıyla da kayda değer bir görünüm sergilediği anlaşılmaktadır. Neferlere yönelik ve tabur seviyesinde açılması planlanan kışla mekteplerinde; neferler arasındaki okur-yazar oranının artırılması, silahlı askere millî, manevî ve askerî değerlerin benimsetilmesi, bunun yanı sıra neferlerin askerlik yükümlülüğü sonrasında da kullanabileceği çeşitli pratik bilgiler ile mücehhez olarak terhis edilmesi amaçlanmaktaydı. Bu sayede ordunun doğrudan doğruya halkın mektebi olacağı, orduda başlayan aydınlanmanın dalga dalga tüm memleketi yayılacağı, ordunun sadece savaş zamanında değil barış zamanında da halkın ilim, irfan ve iktisadi hayatını yukarıya taşıyacak bir eğitim-öğretim merkezi hâline gelmesi planlanmaktaydı. Ya da en azından Enver Paşa'nın başarmayı arzu ettiği kapsamı geniş, muhteviyatı meşakkatli hedefleri bunlardı.

Birinci Dünya Harbi öncesinde ülkenin ve ordunun içinde bulunduğu şartlar, tahmin edilebileceği üzere henüz başlangıç seviyesindeki Tabur Mektepleri projesinin hayata

geçmesine imkân vermeyecektir. Ancak Enver Paşa'nın uygulamaya çalıştığı okullaşma ve eğitim modeli, yine kendisine atfedilen alfabe ve imla çalışmaları gibi konularla birlikte ele alındığında, her halükârda bilinenden farklı bir Enver Paşa profilini ortaya koymakta olup Tabur Mektepleri teşebbüsünün de eğitim-öğretim tarihi açısından incelemeye değer bir tecrübe olduğunu göstermektedir. Zira Enver Paşa'nın *Tabur Mektepleri*, *Ordu Elifbası*¹ ve *Gençlik Terbiyesi*² adı altında gençlerin eğitimi gibi konularda yapmaya çalıştıkları sadece askerî eğitim ile alakalı konular olmayıp tüm devleti ve toplumu etkilemeye yönelik hususlardır. Mezkûr nedenlerle bu araştırmada, askerî birliklerde neferlerin talim ve terbiyesi meselesine kısaca bir göz attıktan sonra Enver Paşa'nın uygulamaya çalıştığı Tabur Mekteplerinin teşkili, müfredatı ve ders kitapları ile kapsamı halka yayılmaya çalışılan eğitim konuları hakkında detaylara yer verilecektir.

Osmanlı Ordusunda Neferin Talim ve Terbiyesi

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminden itibaren neferlerin askerî eğitim ve öğretimi, temel olarak ocak, kışla ve çiftlik ekseninde yürütülmüştür. Talim ve terbiye olarak da adlandırılan bu eğitim-öğretim, uzun süre birliklerin kendi içindeki belirli bir nizam ve geleneğe göre yapılmıştı. İlk defa Nizâm-ı Cedîd ordusu ile muharebe sahası disiplini sağlamaya yönelik senkronize hareket eden birliklerin işlerliğini artıran Avrupa tarzı talim yapılıma başlanmış, sonraki yıllarda ise Asâkir-i Mansûre Muhammediye ordusu ile bu talimler devam etmişti (Yeşil, 2011, s. 27-31). Aynı yıllarda yine ilk defa olarak batılı ülkelerin askerî talimnameleri de tercüme edilerek kullanılmaya başlanmıştı. Bu talimnamelerde eğitimin, acemi eğitimi, takım, bölük, tabur ve alay eğitimi bölümlerini kapsadığı ve talimlerin ayrıca yanaşık düzen ve muharebe eğitimi olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/ 5, 1978, s. 356-357).

Özellikle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusundan itibaren alay ve taburlarda daimî olarak istihdam edilen imamlar yoluyla neferlerin askerî talim ve terbiyelerinin yanı sıra temel dinî eğitim ve okuma-yazma dersleri aldıkları da bilinmektedir. Bu kadrolu imamlar, vakit namazlarını kıldırmak vazifesinin yanı sıra “*ta'lim-i aka'id-i diniyye lâzime-i guzzât-ı İslam olmağla bunlara Birgivi Risâlesi'ni okutmak*” gibi görevleri de ifa edeceklerdi. Alay ve tabur imamları, barış zamanlarında kışlalar ile diğer askerî kurumlarda neferin millî ve manevî değerler eğitimiyle kendilerinden beklenen görevleri ifa ederken harp zamanlarındaysa neferi motive eden tarafları büyük oranda ön plana çıkıyor, neferlerin hissiyatını kamçılayan vaaz ve telkinlerle muharebe sahasının önemli aktörlerden biri hâline geliyorlardı (Beşikçi, 2016, s. 9-10).

Devam eden yıllarda farklı türdeki asker alma usulleri, değişen birlik yapısı ile askerî sınıflar ve silahaltına alınan neferlerin birbirinden ayrılan nitelikleri gibi sebeplerle askerî talim ve terbiye

¹ *Ordu Elifbası*; Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti ve tüm birlikler bünyesinde 12 Mart ile 10 Ağustos 1914 tarihleri arasında hayata geçirmeye gayret ettiği yeni bir alfabe ile yeni imla kurallarının bütünüdür. Harf ve ses karşılıkları kısmen değiştirilen 40 harflik bu alfabe ile Osmanlı Türkçesindeki harflerin aslı hâlleriyle birleştirilmeden, ayrı ayrı yazılması gibi kurallar da benimsenmişti. Silahaltında bulunan neferler arasındaki okuryazar oranının azlığı, neferlere kısa bir zaman diliminde okuma ve yazma öğretme ihtiyacı, özel isimlerin imlasındaki karışıklıklar gibi nedenler, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığına gelir gelmez uygulamaya giriştiği askerî ıslahatların arasına yazı ve imla meselesini de eklemesine sebep olmuştu. Resmî adı “Ordu Elifbası” olan bu yazı değişikliği; Enver Paşa İmlası, Munfasıl Harfler, Enverî Yazı, Hatt-ı Munfasıl ve Aralık Harfler gibi isimlerle de bilinir. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Karakuş, 2018, s. 443-484).

² *Gençlik Terbiyesi*; Enver Paşa'nın kendi ifadesine göre, öğretmen okullarından başlayarak Maarif Nezaretine bağlı tüm okullara lüzumu kadar subay, astsubay, silah ve cephaneye göndererek öğrencilerin henüz okuldayken temel askerlik ve silah eğitimi almasını sağlamaya yönelik projelerden biriydi. Enver Paşa, 7 Mayıs 1914'de yayımlanan Doktor Abdullah Cevdet ile yaptığı mülakatta, bu amaçla bir nizamname hazırlanarak Şura-yı Devlet'e gönderildiğinden bahsetmektedir. Bkz. (İctihad Mecmuası, Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleriyle Mülakat, s. 48-49). Enver Paşa imzasıyla 31 Mart 1914 tarihinde “Osmanlı Güç Derneklerinin” kurulması teklifi için bkz. (BOA, BEO, 4288 - 321592, H.06. 07.1332). Ayrıca Türk Gücü, İzçiler Ocağı, Osmanlı Güç Dernekleri ve Osmanlı Genç Dernekleri gibi paramiliter gençlik örgütleri için bkz. (Akcan, 2022).

işleri umumi bir kurala bağlı olmadan birlikler ve daha ziyade bölükler bazında yapılarak devam etti (Yıldız, 2017, s. 11-17). Her ne kadar bu konuda çıkan talimnameler ve yazılan emirler vaki olsa da neticede bunların ne kadarının fiilî olarak uygulamaya koyulduğunu tespit edebilmek çok kolay değildir. Zira bu farklı uygulamalar nedeniyle olsa gerek bütün ordularda planlı olarak aynı eğitim programının uygulanmasına yönelik 13 Mart 1884'te "Efrâd-ı Askeriyye Mektepleri Nizamnâmesi" yayımlanmıştı (Kara, 2020, s. 225-227). Bu nizamname ile erlere mahsus olmak üzere, her piyade, topçu, istihkâm ve ulaştırma taburları ile her süvari alayında ve müfrez bulunan her bölükte birer okul açılması kararlaştırılmıştı. Bu okulların eğitim-öğretim kadrosunu ise genç zabıtlar, çavuşlar, alay ve tabur imamaları teşkil ediyordu. Resmî tatiller, Ramazan ayı ve büyük manevraların tatbik edildiği günler hariç olmak üzere haftada beş gün, günde iki saat ders yapılması isteniyordu. Üç sınıflı olan bu okullarda, okuma, yazma, Kur'an-ı Kerim, ilmihal, matematik, geometri, tarih ve coğrafya okutulması planlanmıştı. Üçüncü sınıflarda ayrıca, defter tutma, kanunlar ve idare dersleri verilirdi. Acemi neferlere, ders ve talim olmak üzere iki türlü eğitim ve öğretim yaptırılmaktaydı. Derslerde disiplin, askerlik bilgileri, suçlar ve cezaları, iç hizmet, nöbetler, silah ve cephane bakımı, araziden yararlanma gibi konular bulunmaktaydı. Eğitimde ise yavaşık düzen eğitimleri tamamlandıktan sonra tek erin muharebe eğitimi, manga, yarım takım, takım, bölüğün yavaşık düzen ve muharebe eğitimleri yaptırılmaktaydı. Asıl eğitim bölükte bitmekte, tabur veya daha büyük birliklerde, birliklerin aynı muharebe amacı için ortak çalışmalarını ve hareketlerini birleştirmelerini sağlamaya yönelik faaliyetler yapılmaktaydı (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/ 5, 1978, s. 357-358).

1909'da yayımlanan ve dört-altı haftadan müteşekkil eğitim sürecini öngören talimnamelerde, rediflerin kışlalarda geçirecekleri her gün dakika dakika planlanmıştı. Sadece redif neferleri değil, aynı zamanda benzer bir eğitim programından geçen muvazzaf neferlerin de belirlenmiş müfredat dâhilinde ve ağırlıklı olarak temel askerlik bilgisini alması hedefleniyordu (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III/ 6, s. 356-357). Ancak daha önceki yıllarda yazılan nizamname ve talimnameler de dâhil olmak üzere bölük/takım komutanları maharetiyle yürütülen bu askerî talimlerin fiilî olarak ne kadarının uygulandığı, askerlerin din bilgisi ve okuma-yazma gibi konularda istenilen seviyede olup olmadığı farklı bir tartışma konusudur. Zira hatırat türü eserlerde silahlı altına alınan neferlerin özellikle okur-yazarlık ve temel bilgiler noktasındaki eksiklikleri sıklıkla vurgulanan hususlardandır.

Konu hakkında bir örnek vermek gerekirse, Ali İhsan Sabis'in hatıratı bu yönüyle dönemin umumi manzarasını ortaya koyan tasvir ve ifadeleri yönüyle dikkate değerdir. Birinci Dünya Savaşı seferberliğinin hemen öncesinde Harbiye Nezareti Karargâhında bulunan dört önemli şubeden biri olan ve ordunun eğitim işleriyle ilgilenen Birinci Şubedeki görevi sebebiyle Ali İhsan Sabis konuyla yakinen alakalıdır; hatıratında, komuta ettiği birliklerdeki neferlere okuma, yazma ve temel askerî eğitim verilmesi gibi faaliyetlerle ilgili olarak şunları kaleme alır (Sabis, 1990, s. 150-151):

"Esasen her genç hamîyyetli zabıt bu lüzumu hissederdi. Vazife ve vatan aşkı ile çarpınan yüreği, kendi eline verilmiş vatan evlâdını terbiye etmek ve okutmak için ona bir heyecan verirdi. Bunun için hepimiz, birlik kumandanlığı, zabıtlığı ettiğimiz zaman, bölüğümüzün erlerini okutmayı, asker ocağını millet çocukları için bir mektep hâline getirmeyi hararetle isterdi ve bu maksatla çalışırdık. Kendi küçük keselerimizden, nafakamızdan birkaç kuruş ayırarak, ufak tefek bazı meşru iradlar temin ederek bölüklerimizden erlerini okutmak için lazım gelen kitapları, yazı tahtalarını, atış vasıtalarını, hedefler vesaireyi tedarik eder ve erlerimizi kendi öz kardeşlerimiz veya evladımız gibi okutmak için çalışırdık."

Elbette bu neviden dönem örneklerini artırmak mümkündür³. Anlaşıldığı kadarıyla her ne kadar neferin eğitim-öğretimi meselesi hakkında geçmiş yıllarda birçok düzenleme yapılmışsa da silahlıdaki askerin eğitim derecesi arzu edilen seviyeye çıkartılamıyor, farklı birlikler bazında yapılan eğitim genele yayılmayınca istenen fayda hâsıl olmuyor ve nihai olarak bu iş kitalardaki komutanların ve ağırlıklı olarak bölük komutanlarının marifetine kalıyordu. Esasında neferler için hazırlanan ilk alfabe kitaplarının da 1910'lu yıllarda yayımlanmaya başlaması⁴, eksikliğin iyiden iyiye hissedildiğini ve geç de olsa bu ihtiyacın karşılanmaya çalışıldığını göstermesi açısından önemlidir. Zira aynı yıllarda Bahriye Nezareti, okuryazar olmayan askerlerden istifade edilemediği için neferlerin denizciliğe vâkif ve gönüllü olsa dahi Bahriye sınıfına hiçbir surette celp edilmemesini bilhassa talep etmekteydi (Ordu Emirnamesi, Numara 3, (R.) 14 Mart 1330 [27 Mart 1914], s.36).

Görüldüğü üzere silahlıdaki askerin eğitimi meselesi Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki yıllarda dahi çözülmesi gereken bir problem olarak masada durmaktadır. Enver Paşa'nın hızlı bir şekilde konuyu çözmeye yönelik teşebbüs ve denemeleri ise bir fanteziden ziyade dönem ordusunun ihtiyacıdır. Bu sorunun gerçekçi ve uygulanabilir bir tarzda çözümü ise bambaşka bir mevzu olup her hâlükârda zaman ve emek isteyen, günlük hayata tatbiki ise meşakkatli olan bir süreçtir.

Tabur Mekteplerinin Teşkili

3 Ocak 1914'te mirlivalığa terfi ederek otuz üç yaşında Harbiye Nazırlığı görevine gelen Enver Paşa (*MSB Arşiv Müdürlüğü*; Korgeneral Enver Paşa (1315-4) Şahsi Dosyası), ilk icraatlarından biri olarak Balkan Harbi mağlubiyetinden mesul tuttuğu 55 yaşının üstündeki birçoğu yüksek rütbeli 1100 kadar alaylı subayı 6 Ocak 1914'te emekliye ayırarak hızlı bir biçimde orduyu ıslah faaliyetine girişmişti (Akbay, 1991, s. 121). Balkan Harbindeki mağlubiyet ve toprak kayıplarının neden olduğu ümitsizlik ortamında girişilen ilk ıslahatlar, genç subaylardan müteşekkil yeni bir ordunun ihdas edilmesini ve bu ordunun ümitsizlikten sıyrılarak çalışma azmine sahip olmasını sağlamıştı (İnönü, 2014, s. 85). Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığındaki ilk yılında, İttihat Terakki kadroları gibi toplumun büyük bir kesimi de Enver Paşa'nın kudret ve azametinden çok fazla şey beklemekteydi. Askerî ve siyasî beklentilerin yanı sıra okullaşma, eğitim, imla ve alfabe sorunlarının çözümü gibi meselelerde dahi Enver Paşa'nın müdahil olması beklenmekteydi (Karakuş, 2018, s. 451).

Enver Paşa'nın uygulamaya koymak isteği Tabur Mektepleri hakkında rastlayabildiğimiz kadarıyla ilk geniş malumat, İttihat Terakki'ye yakınlığı ile bilinen dönemin etkili gazetelerinden Tanin'de neşredilmiştir. Tanin gazetesinin 26 Şubat 1914 Perşembe günü nüshasında "*Orduda Talim ve Terbiye, Kışla Mektepleri*" başlığıyla çıkan bu ilk haber (Tanin, (H.) 30 Rebiyülevvel 1332, (R.) 13 Şubat 1329, s.3), daha sonra resmî bir hüviyete bürünerek Mart ve Nisan aylarında Ordu Emirnamesi ile tüm birliklere duyurulmuş; aynı aylarda gerekli mevzuat düzenlemeleri yapılarak Tabur Mekteplerinin teşkili sağlanmaya çalışılmıştı (Ordu

³ Hatırat türü eserler dışında Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihindeki şu ifadeler dikkat çekicidir: "*Gerçi 1877 -1878 ve 1897 seferlerin sonuçlarından bazı olumlu ve çoğunlukla olumsuz birçok acı harp ve muharebe dersleri alınmış ise de Meşrutiyet'e gelinceye kadar, Ruslarla yapılan savaş üzerinden 31, Yunanlılarla yapılan savaş üzerinden de 11 yıl gibi uzun bir zaman geçmişti. Er, astsubay ve subaylarla komutanların elde ettikleri birçok muharebe bilgileri ve pratikleri üzerinde durulmamıştı. Her bilgi üzerine bir sünger çekilmişti. Meşrutiyet ilân olunduğu zamanda, bu seferlerde bulunanlar, ya hayat sahnesinden çekilmişler veya yaşlanarak maddî ve manevî güç ve kabiliyetlerini kaybetmişlerdi. Yeni yetişen kuşaklar ise kendilerine rehber olacak bir komutan veya yazılı bilgi bulamamışlardı. Bu yüzden Meşrutiyet'e kadar olan devrede, gerçek anlamda esaslı bir eğitim sistemi kurulamamıştı. Bir eğitim vardı. Fakat bu eğitimin ağırlık merkezi genel olarak yavaşık düzen hareketlerine verdirilmişti. Eğitim, kışla meydanlarında sert komutanlarla idare edilen hareketlerdi. Eğitimin bu olduğu sanılmakta idi. Amaçsız ve faydasız olan bu hareketler, ancak bir yorgunluktan ibaretti*". bkz. (Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III/ 6, s.241).

⁴ Askerler için hazırlanan ilk okuma-yazma kitabı, Yüzbaşı Hasan Neşet'e ait, 1911'de İstanbul Reşadiye Matbaasında basılan *Askere Mahsus Kıraat Dersleri, Birinci Kısım Elifba* isimli eserdir. Detaylı bilgi için bkz. (Şahbaz, 2005, s.230-234).

Emirnâmesi, Numara: 4, 28 Mart 1330. [M.10 Nisan 1914], s.61; Ordu Emirnâmesi, Numara 6, 12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914], s.100-102; BOA, İ.MMS., 181 - 14, H. 04.05.1332). Tanin gazetesindeki haberin sıhhati ise daha sonra konuyla ilgili yapılan birebir düzenlemeler ve neredeyse aynı ifadeler ile çıkan resmî neşriyat göz önüne alındığında tartışmaya mahal bırakmayacak ölçüdedir⁵.

Harbiye Nezaretinin alaylar ve taburlar için birer Kışla Mektebi tesis etmeye giriştiğini haber almakla memnun ve mübâhî bulunduğunu bildiren gazete haberi, sonraki satırlarda bunun gerekçelerini ve detaylarını aktarmıştır. Buna göre; şimdiye kadar neferler için bölükler bazında yapılan talim ve terbiye konularında bir hayli çaba gösterilmişse de bu müteferrik çabaların genele yayılmadığı, esasların ve müfredatın açıkça belirlenmediği, yer yer gerekli itina ve ihtimamın gösterilmemesi gibi nedenlerin aksaklığa sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Akabinde tabur ve alaylar bünyesinde teşkil edilecek mekteplerdeki eğitimin, alay ve tabur imamları tarafından verileceği bunların mekteplerin müdürü olacağı ve her taburun mümtaz zabitlerinden birer refakat zabitanının de bu mekteplere görevlendirileceği belirtilmiştir. Kışla Mekteplerinin kuruluş amacı ve misyonu, Tanin gazetesindeki habere göre iki ana esas üzerine dayanmakta olup şu hâliyle ifade edilmişti: “*Mevki’-i tatbîke konulacağını zann ve tahmîn ettiğimiz son tedbirlerde işte ordunun bu ikinci silâhını, silâh-ı ma’neviyatını kurup, meydana çıkaracaktır. Askerî bir kuvvetin ma’neviyatı din ve vatan akîdelerine bir inkişâf-ı tam, bir istikâmet-ı sâ’ibe vermektен ibâret olduğuna göre orduda başlayan ta’lim ve terbiye de bu iki aslî’-esâsa istanâd edecektir.*” (Tanin, (H.) 30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.) 26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3.).

Görüldüğü üzere silahlıdaki askerlerin daha ziyade din ve vatan temelinde, manevî ve millî değerler ön plana çıkartılarak eğitileceği açıkça ifade edilmektedir. İleride detaylarını vereceğimiz diğer ana eğitim konuları ise okuma-yazma, matematik, geometri, tarih, temel askerî, dinî ve sıhî bilgiler ile uygulamalı ziraat dersleri olacaktır. Elbette bu derslerde teoriden çok pratik bilgilerin verilmesi, ifadelerin ağıdalı olmayıp açık Türkçe kelimeler ile derslerin verilmesi, ders kitaplarını nefer okuyunca ya da bölük emini okur da nefer dinlerse anlayabilecek basitlikte olması da istenmekteydi (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (R.)12 Nisan 1330, [M. 25 Nisan 1914], s.100-102; Tanin, (H.) 30 Rebiyülevvel 1332, (M.) 26 Şubat, Efrencî 1914, s.3).

Enver Paşa'nın, İctihad mecmuasında 7 Mayıs 1914'te yayımlanan mülakatında silahlıdaki neferin talim ve terbiyesi konusundaki görüşlerini beyan ettiği satırlar ise doğrudan Enver Paşa'nın beklenti ve fikirlerini ortaya koyması nedeniyle dikkate değerdir. Harbiye Nezareti Karargâhında gerçekleşen röportajda, Doktor Abdullah Cevdet'in askerlik hizmet süresinin iki yıla indirilmesiyle birlikte neferlere verilen eğitimin kifayet edip etmeyeceğine dair soruyu Enver Paşa şöyle cevaplamıştı (İctihâd Mecmuası, Numara 103, (R.) 24 Nisan 1330 [M. 07 Mayıs 1914], s. 47-48):

“Tecrübeye göre nefer iyi çalışabilirse iki sene kâfi gelir. Askerlik amelidir [uygulamalıdır]. Mamefih ilmi terbiyesi için de harfler meselesini düşündük. Ordu Elifbası sayesinde hiç okumak yazmak bilmeyen bir köylü neferinin on beş gün zarfında okuyup yazması imkânı temin edildi. Askerî nizam-nameler ve talim-nameler ve muhaberat-ı askeriyye bu harflerle yazılmakta olduğundan terbiye-i ilmiyye az zaman zarfında verilebilecek. Hatta ümid ederim ki ordu halkın mektebi olacak ve mektepler kadar hizmet edecektir. Ordu yalnız silahıyla harp zamanında değil hâl-i hazar da [barış hâlinde de] memleketin irfanına ve iktisadiyatına hizmet edecektir.”

⁵ “Tabur Mektepleri” hakkında Tanin gazetesinin “Kışla Mektepleri” ifadesini kullanması bir istisna sayılabilir. Zira daha sonra neşredilecek resmî nizamname ve yazılarda bu mektepler, “Tabur Mektepleri” olarak zikredilmektedir. Belki halkın daha iyi anlayabileceği bir başlık atmak kaygısı ya da daha sonradan “Tabur Mektepleri” ifadesinin daha yerinde bir ifade olarak düşünülmesiyle resmen bu ismin verilmesi ihtimal dâhilindedir.

Cevaptan anlaşılacağı gibi Enver Paşa, Kışla Mekteplerinden ve Ordu Elifbası'ndan gayet ümitvârdır: Uygulamaya koyduğu yeni sistemle birlikte neferlerin on beş gün gibi bir sürede okuyup yazar hâle geleceğini, kışlaların birer halk mektebi hâlini alacağını ve ordudan yayılan aydınlanmanın bütün memlekete yayılarak ülkenin irfanına ve iktisadi hayatını katkı sağlayacağını düşünmektedir.

Enver Paşa, aynı mülakatta⁶ doğrudan Tabur Mekteplerindeki tecrübelerin ne durumda olduğunun sorulması üzerine: “*Tabur mekteplerindeki tecrübeler mucib-i memnuniyettir. Çalışılınca, malûmat-ı dîniye, zirâ’iye ve sıhhiye pek â’lâ öğretiliyor. Asker, zirâ’ati tamamen pratik olarak görüyor. Kıta’at için de fâide-i zirâ’iye ve iktisâdiye temîn ediyor. Yeni ve fennî usûlde zirâ’at mukaddematını da öğrenmiş bulunuyorlar.*” demiştir. Hatta silahaltına alınan askerin fikrî inkişaf sağladığı gibi vücut sıhhatinin artacağını da şu sözleriyle iddia etmiştir: “*Ordular, zayıf olarak gelen köylü efrâd için sanatoryum hâlini kesb edecek. Oraya çürük gelecekler, köylerine sağlam döneceklerdir. Eskisi gibi çürük gelenler sönüp gitmeyeceklerdir. Vücutlarını yıprandırmayacağız. Ma’lûmât-ı sıhhiyeyi, hem nazarî olarak vereceğiz hem kendi vücutları üzerinde amelî olarak öğreteceğiz. Kışlalarımızdan birini ziyaret ederseniz bu hususda kanâ’at hâsıl edersiniz* (İctihâd Mecmuası, Numara 103, (R.) 24 Nisan 1330, s. 48-49).

Elbette 1914 yılı Mayıs ayında Enver Paşa'nın Tabur Mektepleri konusunda ifade ettiklerini doğrulamak çok kolay değildir. Zira daha sonra detaylarına değinileceği üzere, yarışma ile seçilerek Kışla Mekteplerinde okutulması planlanan kitaplar bu aylarda henüz hazır değildir, basılmamıştır. Üstelik tabur ve alay imamlarının da kendilerine deruhte edilen görevi tam anlamıyla yapmaları mümkün değildi. Çünkü 11 Temmuz 1914 tarihinde yayımlanan bir emirde ifade edildiğine göre; çoğu askerî birlikte kadrolu olan imamların aslî vazifelerinde çalıştırılmadığı, hatta beş vakit namaza dahi erler arasından vekil imamlar bırakılıp muhtelif depo ve ambarlarda, evrak takibi gibi işlerde çalıştırıldığından atama amaçlarının hâsıl olmadığı belirtilmekteydi. Aynı emirde, imamların vazife-i asliyelerinin barış zamanında imamet ile umum kıtaat efradına Türkçe okuyup yazma ve hesap öğretmek ile Müslüman nefere akaid-i diniye talim ettirmek olduğu tekrar belirtilerek, amaçları dışında imam çalıştıran amirlerin şiddetle cezalandırılacağı da vurgulanmaktaydı (Ordu Emirnamesi, Numara 11, (R.)28 Haziran 1330, [M. 11 Temmuz 1914], s. 239). Ayrıca döneme ait hatırat türü eserlerde de bu mektepler hakkında Enver Paşa'nın ifadelerini doğrulayacak herhangi bir bilgi veyahut görüş ya da kanaate rastlamak mümkün olmadı.

Tabur Mekteplerinin teşkilinde esas itibariyle görevin tevdi edildiği alay ve tabur imamları için gerekli mevzuat düzenlemesi 1914 yılı Mart ayında yapılmış ve 31 Mart 1914 tarihinde alay ve tabur imamlarının eğitim-öğretim görevleriyle alakalı yeni bir nizamname yayınlamıştı. Yedi maddelik bu nizamnamede, alay ve tabur imamlarının Tabur Mekteplerinin müdürleri olduğu, kıtalarının bütün erlerine Türkçe okuma-yazma ile hesap öğretecekleri ve Müslüman neferlere akaid-i diniye talim ettirecekleri belirtilmişti. Ayrıca imamlar, alay komutanları riyasetinde oluşturulan üç kişilik heyet tarafından mülakatla imtihan edileceklerdi. Dârülmualimîn'in iptidaiye kısmı müfredatına hâkim olmayanlarsa bir sene izinli sayılarak Dârülmualimîn'e devam ettirilecek, buradan mezun olamayanlar ise emeklilik süresini doldurduysa emekliye sevk edilecek ya da orduyla ilişkileri kesilecekti. Yeni atanacak imamlardaysa Dârülmualimîn'in rüştiye derecesinde tahsil görmüş olmaları şartı aranacaktı (BOA, A.}DVN.MKL., 58 - 42, H. 07.05.1332).

Yukarıdaki paragraflardan anlaşıldığı gibi neferin eğitimi meselesinde kronik ve temel sorunlar çözülememişken Tabur Mektepleriyle bu sorunların üzerine yeni bir alfabe ile imla ve bu yeni yazı ile okutulacak yeni dersler eklenmekteydi. Ayrıca mektep müdürleri ve eğitici olarak öngörülen imamlar ise dönem itibariyle aslî vazifeleri olan imamet ve tedris görevlerini dahi

⁶ Enver Paşa ile yapılan mülakatın günümüz Türkçesiyle yayımlanan tam metni için bkz. (Özel, Çakan Hacıbrahimoğlu, 2010, s. 43-47).

yapmakta sıkıntı çekiyorken mülakat ve imtihanlara alınarak aynı zamanda kendi eğitim seviyelerini yükseltmeleri bekleniyordu. Bunu yapamayanların ise ordu ile ilişkileri kesileceği duyuruluyordu.

Tabur Mekteplerinin Müfredatı ve Ders Kitapları

Tabur Mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanması arzu edilen ders kitapları, askerlere verilmek istenen eğitimin muhteviyatı ile mektep müfredatını çok daha açık bir şekilde ortaya koyması nedeniyle üzerinde etraflıca durulmasını gerektirmektedir. Esas itibarıyla bu kitaplar; 26 Şubat 1914'te Tanin gazetesinde içeriğinden bahsedilen (Tanin, (R.) 13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3) ve 25 Nisan 1914 tarihli Ordu Emirnamesi ile bilimum kıtaat-ı askeriyyeye duyurusu yapılan kitaplar olup müsabaka neticesi seçilecekti. Müsabakaya, istekli olan sivil ve asker herkes katılabilecekti. 25 Temmuz 1914 tarihine kadar hazırlanan kitaplar, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Birinci Şubeye gönderilerek yarışmaya dâhil olunacaktı. Mükâfat olarak birinciye 50, ikinciye 20 lira verilecekti; kitaplar, çok fazla değişiklik yapılmadıysa yazarların ismiyle basılacak ve Harbiye Nezaretinin malı olacaktı. Neferin fikrî ve manevî terbiyesinin geliştirilmesinin ana amaç olduğu vurgulanan bu kitaplar, 50 sayfayı geçmeyecek ve açık bir Türkçe ile yazılacaktı. (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M. 25 Nisan 1914], s. 100-102)

Duyurusu yapılarak, müsabakada yazımı istenen kitaplar; "Asker İlmihali", "Asker Elifbası", "Asker Vazife Kitabı (Asker Cüzdanı)", "Tarih", "Askere Mahsus Hesap, Hendese ve Çiftlik" olarak isimlendirilmiştir. Yine aynı duyuruda bu beş kitabın içeriği, detaylı örnekler ve konu başlıklarıyla izah edilmiştir (Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3; Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914] s. 100-102).

Aşağıda yer alan başlıklarda, üslubuna ve sıralamasına sadık kalınarak müsabaka ile yazımı istenen kitaplardan beklenenler, aslına uygun olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Nitekim bu kitaplarda yer alan her bir konu ve detay, dönem itibarıyla neferlerde eksikliği görülen ya da nefere verilmeye çalışılan bilgilerin neler olduğunu, nasıl bir eğitim ve nefer istendiğini birebir yansıtması nedeniyle önem arz etmektedir.

Asker İlmihali

Tabur Mekteplerinde okutmak için yazılması istenen *Asker İlmihali* kitabında aranan özellikler şu ifadelerle tarif edilmiştir: Neferde bilgiye dayalı güçlü bir iman hâsil etmek. Neferi Allah yolunda, padişah ve vatan uğrunda seve seve can fedasına sürmek. Anlayarak ve düşünerek şehadete âşık etmek. Daima yaşayacak gibi dünyada çalışmaya ve yarın ölecek gibi ahireti düşünerek fenalıklardan sakınmaya neferi sevk etmek. Hilafetin büyüklüğünü ve bu uğurda feda-yı can ulviyetini anlatmak. Dinin farzlarını amelî olarak öğretmek. İslam'da istiklalin lüzum ve ehemmiyetine iman ettirmek [inandırmak]. Büyüğe hürmet, amire itaat sevabını öğretmek. Yağmacılık ve silahsızlarla, esirlere ve yaralılara taarruzu meneden ahkâm-ı diniyeden bahsetmek. Askerden kaçmanın ve emirsiz ricat etmenin ne kadar günah olduğunu anlatmak. Sözü, özü doğruluğun imandan olduğunu anlatmak. Harpte oruç, namaz, teyemmüm, hıfzıssıhha ve bulaşıcı hastalıklardan korunma hakkında dinin emirlerini anlatmak (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914], s. 100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrencî 1914, s. 3).

Bahsedilen bu özelliklere sahip bir kitabın 1914 yılında yazılıp yazılmadığı tespit etmek mümkün olmadı. Kütüphane kataloglarında yaptığımız konuyla ilgili araştırmaya göre; her ne kadar üzerinde herhangi bir tarih bulunmuyorsa da aynı yıllarda basıldığını tahmin ettiğimiz 31 sayfalık basit bir ilmihal, Yeni Yazı Öğretme Derneği tarafından munfasıl harflerle Tevsi-i Tibaat Matbaası tarafından yayınlanmıştır. Ancak bu ilmihal, Enver Paşa'nın uygulamaya

koyduğu Ordu Elifbası'ndan farklı bir harufat ve imla ile yazıldığından bahsi geçen ilmihalin Tabur Mekteplerinde okutulmasına imkân yoktur. Elbette askerin din eğitimi için önceki ve sonraki yıllarda yazılan bazı kitap ve risaleler bulunmakta (Çoştı, 2020) olup ayrıca yine 1914 yılında Ömer Seyfettin'in 20 sayfalık *Maneviyât-ı Askeriye Makaleleri* adlı bir eseri daha mevcutsa da bunun da Tabur Mektepleri için hazırlandığını söylemek mümkün değildir.

Asker Elifbası (Ordu Elifbası)

Tabur Mekteplerinde okutmak için yazılması istenen ve yarışma için duyurusu yapılan *Asker Elifbası* kitabında aranan özellikler şöyleydi: Büsbütün aykırı gitmeyerek ve hâlen kullanılan harfleri kullanarak mümkün mertebe az zamanda en sade şeyleri okuyup yazacak kadar bir bilgi hâsil etmek. Kitaptaki bütün misalleri iyilik, güzel ahlak ve çalışmanın faziletleri gibi teşvik edici örnekler üzerinden vermek (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914], s.100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrecî 1914, s. 3).

Yaptığımız kütüphane katalog araştırmalarına göre, Ordu Elifbası'nın alfabe kitapçığı şeklinde tertip edilmiş hâli, "*Orduda Yeni Osmanlı Elifbâsi*" ismiyle yayımlanmıştır. On üç sayfa olan bu kitapçıkta, yazar adı ve basım bilgileri bulunmamaktadır. Kitapçığın içeriği incelendiğinde bu kitapçığın da esasında yeni alfabe öğrenenler için değil öğretenlere bir rehber mahiyetinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Kitapçık, orduda yeni Osmanlı elifbasını öğretenlere mahsus on iki ayrı ders olarak düzenlenmiş olup harfler, yazım kuralları, okuma metinleri ve bu metinlerin içeriğinden hareketle 1914 yılında hazırlanıp basıldığı anlaşılmaktadır.⁷

Ordu Elifbası konusunda ayrıca bir makale kaleme alındığı için burada bu alfabenin detaylarına değinilmeyecektir. Ama şu kadarını söylemek gerekir ki Enver Paşa'nın neferler arasındaki okuryazarlık oranını bu 40 harflik yeni alfabe ve yeni yazım kuralları ile artırmak arzusu, Tabur Mekteplerinin kuruluşuna da etki eden en önemli sebepler arasında gelmekteydi.⁸

Asker Vazife Kitabı (Asker Cüzdanı)

Tabur Mektepleri için hazırlanması arzu edilen *Asker Vazife Kitabı*'nda yer alması istenen konular şunlardı: Büyük Padişahımız ve Hanedan-ı Osmanî hakkında malumat vermek, Padişahımıza karşı hürmet ve muhabbeti neferin kalbine telkin etmek. Neferde bilerek ve düşünerek fedakârlık yapmak ve anlayarak en müşkül vaziyetlerde inzibatı ihmal etmemek faziletlerini birleştirmek. Sadakat yeminini ruha tesir edecek gibi teşrih etmek. Sancak ve Resm-i Selam hakkında maddî ve manevî bir fikir vermek. Tüfek ve nişancılık hakkında sade malumat vermek. Silahın kutsiyeti, askerliğin şerefi, cephane idaresinin ehemmiyetini anlatmak. Süngü saplamak ve süngü hücumu kültürünü hâsil etmek ve öğretmek. Topçu tesirlerinin maddeten azlığı, gürültüsünün çok olduğu hakkında malumat vermek. Alelumum topçu ve tüfek tesirlerinden kurtulmak çareleri ve topçu ateşi altında ilerlemek ve sebat etmek çarelerini öğretmek. Kazma ve küreğin ehemmiyetini anlatmak. Nöbet hizmeti, ileri karakol, taarruz, müdafaa, ricatte münferit neferin vazifesi, hücumda inat etmek, gece harekâtı, yürüyüşler, harbin her türlü meşakkatlerine ve açlığa mukavemetin derece-i lüzumunu anlatmak. Ordu teşkilatından neferi rakam ve isimler ile boğmayacak veçhile birkaç satırlık genel bir fikir vermek. Silahın bakımı ve korunmasını anlatmak. Nefer, padişahın ve vatanındır; her an bu

⁷ Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Koleksiyonunda 10859/SÖ yer numarasıyla kayıtlı olan bu kitapçığın üzerinde basım tarihi, yayınevi, yazar ya da tertip edene ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. EK-1.

⁸ Ordu Elifbası'nın esası, klasik imlada harflerin birleştirilmesine göre başta, ortada ve sonda farklı biçimler alan Osmanlı Türkçesindeki harflerin, asıl hâliyle birleştirilmeksizin ayrı yazılmasıdır. Bu yeni alfabe ile Osmanlı Türkçesinde var olan otuz iki harf muhafaza edilmiş, eski harflerle yazılma imkânı olmayan Türkçe fonetikteki sekiz ünlü ise mevcut harflerin üzerine küçük işaretler konulmak suretiyle gösterilmiş ve toplamda kırk harflik genişletilmiş bir alfabe meydana getirilmiştir. Ordu Elifbası ismi verilen bu yeni fonetik alfabe ile kelimelerin telaffuz edildiği biçimde kaleme alınması gibi kurallar da uygulanmaya çalışılmıştı. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Karakuş, 2018, s. 443-484).

uğurda büyük hizmet edebilmek, evinde, orduda ve harpte vücuduna bakmak lüzumunu anlatmak. Yemek hıfzıssıhhası hakkında bilgi vermek. Bilhassa abur cubur yememek, su ne zaman içilecek olur ise sulara dikkat etmek gerektiğini anlatmak. Misvak kullanmak, gusletmek, ayak vuruğuna karşı tedbir, mide bozukluğuna ve sıtmaya karşı tedbir, kolera nasıl sirayet eder, insanı ne kadar fena öldürür ve koleradan nasıl korunmak gerekir, verem ve frengi bulaşması ve bunların insanı kendi vücuduna ve din ve vatanına fenalıkları hakkında bilgi vermek. Yürüyüş hıfzıssıhhası ve güneş vurması hakkında bilgi vermek (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M.25 Nisan 1914] s. 100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrecî 1914, s. 3).

Bu kitap görüldüğü gibi nefer için askerlik ve orduyla alakalı temel bilgilerden ibaret, kapsamı geniş bir el kitabı şeklinde tasarlanmıştır. Kütüphane kataloglarında mezkûr konulara ait münferit kitaplar⁹ bulunmaktaysa da yaptığımız araştırmalarda 1914 yılında bu isimle basılmış, bahsi geçen konuları ihtiva eden bir kitaba rastlayamadık.

Tarih

Tabur Mekteplerinde neferler arasında okutulmak üzere yazılması arzu edilen tarih kitabının özellikleri şu şekilde sıralanmıştır: Cihat'ın İslamlıkça ne kadar mühim ve fedakârlıkla sebatın ne derece farz olduğunu ve bu hususta Hazret-i Peygamber'in numune-i imtisal olduğunu nefere kısaca birkaç sahife ile anlatmak. Gazavât-ı Peygamberî'den, hilafetin kuvvetini ve büyüklüğünü ve muti, muallim ve fedakâr İslam ordularının ne kadar büyük iş görebildiğini İslam Tarihinden birkaç sahife ile anlatmak. Selahaddin Eyyubi'nin az kuvvetle uzun seneler sebat ve fedakârlığını bir iki sahife ile izah etmek. Osmanlı Devleti'nin küçük bir aşiretten az bir zamanda büyük bir devlet teşkil edebildiğini ve bunun ancak padişahların büyüklüğü ve milletin padişahına sadık ve fedakâr olması sayesinde kazanıldığını beş on sahife içinde tarihî menkıbelerle izah etmek. Bu fedakârlık neticesinde Osmanlılığın vardığı yüksek mertebeyi, hududumuzun o zamanki büyüklüğünü, devletimizin o zamanki kuvvetini açık ruhlu cümlelerle anlatarak neferin Osmanlılık üzerindeki kuvvetine hakiki bir inanç uyandırmak. Birkaç asırlık gerileme devrinin ahlaksızlık, tembellik, fedakârsızlık ve cahillikten ileri geldiğini, uğradığımız acıları açıkça göstererek iki üç sahife ile izah etmek. 93 Harbi ile Balkan Harbi'nden neferde harp ve fedakârlık arzusunu geceli gündüzlü çalışmak ve vazife aşkını uyandıracak menkıbeler zikretmek ve bu tarihî hikâyeleri harpte nefer için hakikaten lüzumlu ve faydalı olacak parçalardan seçmek. Tarihin herhâlde mufassal olacak olan bu kısmı başlı başına kırk sahifeyi bulabilir. Bir iki sahifede harbin heyet-i umumiyesi de hülâsa edilebilir. Biri yükseliş devrini, diğeri çöküş devrini bir diğeri de bu harpte kaybettiğimiz yerleri gösterir haritalar vermek. Nefere vatanın ne kadar şehit yatağı ve mukaddes olduğunu anlatır üç haritayı ayrıca tertip eden özellikle takdir olunacaktır (Ordu Emirnâmesi, Numara 6, (H.)29 Cemaziyülevvel 1332, (R.)12 Nisan 1330, [M. 25 Nisan 1914], s. 100-102; Tanin, (H.)30 Rebiyülevvel 1332, (R.)13 Şubat 1329, (M.)26 Şubat, Efrecî 1914, s. 3).

Kütüphane katalogları üzerinden yapılan araştırmada içerik ve şekil olarak böyle bir kitabın 1914 yılında basıldığını teyit etmek mümkün olmadı. Ancak Tabur Mektepleri ve Ordu Elifbası ile doğrudan alakalı olan İctihad matbaası tarafından basılan Köylü Kitapları serisinden "Çıkacak Kitaplarımız" arasında adı yazılan bir "Osmanlı Tarihi" kitabı ismen bilinmekteyse de (Doktor Abdullah Cevdet, 1330, Ek-2) bu kitabın da basıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁹ Bu kitaplardan bazılarının isimleri şunlardır: *Neferin Tüfenk ve Eşya Cüzdanı*, *Sıhhiye Neferine Kılavuz*, *Piyadenin Gece Talimleri*, *Münferid Neferin ve Bölüğün Talim ve Terbiyesine Rehber*, *Müslüman Nefer*, *Orduda Görülen Sâri Hastalıklardan Korunma ve Mücadele Rehberi*, *Askerin Ahlâk ve Evsâfi*, *Münferid Nefer ile Manga ve Nisif Takıma Ders*, *Neferin Defteri*, *Muharebeye Dair Nefer Ne Bilmelidir*, *Askerlik Bilgisi*, *Piyade Efrâd Dersleri*, *Taharet-i Bedeniye*, *No 8 Kışla ve Koğuş Hidematı*.

Askere Mahsus Hesap, Hendese ve Çiftlik Kitapları

Tabur Mekteplerinde ve neferler arasında okutulmak üzere yazılması arzu edilen hesap, hendese ve çiftçilikle ilgili kitabının özellikleri aşağıdaki gibidir:

Her üç konu, [hesap, hendese ve çiftlik] bir kitapta olacaktır. Gerek hesap gerek hendese konularında nefere hayatında gerekli olacak basit şeylerden bahsedilecek, katiyen nazariyat ve neferin anlamayacağı tabirler kullanılmayacaktır. Çiftçilikte, neferi yeni aletlerin lüzum ve faydasına açıkça ikna edecek ve ihtikârdan kurtaracak pratik çareler gösterebilecektir. Ormanların faydaları, tahribindeki zararlar anlatılacak. Bilhassa neferde vatanın hakiki saadeti için daha iyi usullerle daha çok çalışmak emelinin uyandırılmasına çalışılacaktır. Hesap, hendese ve çiftçilik eserleri 20 ile 25 sayfayı geçmemek üzere ayrı ayrı gelirse nazar-ı dikkatte alınacağı da ayrıca belirtilmiştir.

Kütüphane kataloglarında bilhassa 1914 yılında basılan kitaplar taranmışsa da Tabur Mektepleri ihtiyacı için yukarıda bahsi geçen özelliklere sahip bu neviden kitapların bir arada ya da ayrı ayrı basılıp basılmadığını tespit etmek mümkün olmadı.

Bilhassa ziraat dersleri konusunda, önceki sayfalarda aktardığımız röportajından da anlaşılacağı üzere Enver Paşa çok ümitliydi. Bu derslerin uygulamalı olarak tüm birliklerde, birliklerde uygun yer yoksa en yakın devlet arazilerinde pratiğinin yapılmasını istemekteydi. Zira 27 Mart 1914 tarihli bir emirname ile tüm birliklere verilen emirde; Ziraat Nezareti ile koordine edilerek tüm kolordularda mahallî ziraat memurlarıyla irtibata geçilmesi, fennî tarım usulleri, bağcılık ve arıcılık gibi konularda yılda en az on defa olmak üzere konferanslar düzenlenmesi istenmektedir. Aynı emirde, Ziraat Mektepleri, Numune Çiftlikleri ya da kışlalar yakınındaki devlet arazilerinde de uygulamalı dersler yapılmasını, bu ders görüntülerin kayıt altına alınarak projeksiyon ve sinematografi cihazları ile tüm birliklerde görüntülerin izletilmesini ve yine açık bir Türkçe ile hazırlanacak konferans notlarının da basılarak bölgedeki tüm birliklere dağıtılması emretmektedir (Ordu Emirnamesi, Numara 3, s. 33, (R.) 14 Mart 1330 [M. 27 Mart 1914]).

Köylü Kitapları Serisi

Köylü Kitapları serisi, Enver Paşa'nın belirlediği harfler ve imla kuralları ile Tabur Mekteplerinde okutmak istediği Ordu Elifbasıyla basılan kitaplardır. İctihad matbaasında basılan bu kitaplar alfabe, konu ve kapsam itibarıyla Kışla Mektepleri müfredatına uygun olup hepsi 1914 yılında basılan küçük risalelerdir. Zira Ordu Elifbası ile basılan ve resmî yayınlarda dâhil olmak üzere toplam sayısı yirmiyi geçmeyen Enver Paşa harfleriyle yazılan kitapların çoğunluğu da bu seriden ibarettir. Köylü Kitapları serisinde tespit edebildiğimize göre basılan yedi kitap vardır, dokuz tanesinin ise basımı planlanmışsa da isimlerine kütüphane kataloglarında rastlamak mümkün olmadı.

Enver Paşa'nın Tabur Mektepleri ve Harbiye Nezaretinde başlatarak tüm memlekete yaymayı hedeflediği Ordu Elifbası ile yazılan bu kitaplar, yine Enver Paşa'nın halkta uyandırmaya çalıştığı aydınlanma amacına uygun olarak hazırlanmış kitaplardır. Bu amaca matuf olarak 1914 yılının Ağustos ayı itibarıyla basılan kitaplar şunlardır: “İnsan” (Doktor Fahri Paşa, 1330), “Köylülerimiz Niçin Zengin Olmuyor?” (M. Zeki, 1330), “Türkün Destanı” (Mahmud Nedim, 1330), “Üç Ögüd” (Halid Fahri, 1330), “Salgın Hastalıklardan Kolera” (Doktor Abdullah Cevdet, 1330), “İzci Türküsü”¹⁰ ve “Demircilerin Ahmed” (B. İsrail, 1330). Ayrıca yine İctihad matbaasında basılması planlanan ve Köylü Kitapları serisinden olmak üzere “Çıkacak Kitaplarımız” adı altında zikredilen bazı kitap isimleri bilinmektedir. İsmen bilinen ancak kütüphane katalogları üzerinden yaptığımız araştırmada isimlerine rastlanılamayan kitaplar ise

¹⁰ İctihad matbaası Köylü Kitapları serisinin altıncı kitabı olarak basıldığını tahmin ettiğimiz “İzci Türküsü” adlı kitaba yaptığımız kütüphane katalog taramalarında rastlanılmamıştır.

şunlardır: “Osmanlı Tarihi”, “Kimya Cüzdanı”, “İlmihâl”, “Çiftçilere Öğütler”, “Köyde Tereyağı Fabrikası”, “Patates”, “Sağlık Bilgisi”, “Atasözleri”, ve “Koroğlu” (Doktor Abdullah Cevdet, 1330).

Ağustos 1914 itibariyle Ordu Elifbası yürürlükten kalkmışsa da basılan ve basımı planlanan kitap isimlerinden de anlaşıldığı gibi yapılmak istenenin bu yeni alfabe ve imla ile sadece askerleri değil halkın büyük bir kesimini bilinçlendirerek okuryazarlığı artırmak gibi amaçlara matuf olduğu açıktır.

Elbette İctihad matbaasının sahibi ve yine Köylü Kitapları serisinden olan *Salgın Hastalıklardan Kolera* kitabının yazarı olan Doktor Abdullah Cevdet'in¹¹ bu dönemde de bazı görüşleriyle İttihat Terakki kadroları ile Enver Paşa'yı etkilediğini söylemek mümkündür. Öte yandan eğitilmiş bir kitle hareketi olan İttihat Terakki'nin içerisinde fikir ve düşünceleriyle cemiyetin karar mekanizmalarında etkili olan ve aynı amaç doğrultusunda toplumun diğer kesimlerinden de destek bulduğu entelektüel bir muhit mevcuttu. Bunların memleketin eğitim ve kültür seviyesinin artırılması gibi herkesin üzerinde ittifak ettiği konularda iş birliği içerisinde bulunması tabii olup Köylü Kitapları neviden yayınları da bu çerçevede ele almak gerekir.

SONUÇ

Enver Paşa'nın 1914 yılında çözmeye giriştiği sorunlar, Tanzimat döneminden itibaren süregelen ve Meşrutiyet devirlerinde ise büyüyerek iyiden iyiye ülke aydınlarının gündemine giren sorunların bir yansımasıydı. Harf ve imla meselesi, okuryazar oranının artırılması, okullaşma ve nihayetinde ülkenin eğitim seviyesinin topyekûn artırılarak askerî ve iktisadî gelişmenin sağlanması için yıllardır çareler aranıyordu. Uzun süredir muzdarip oldukları konularda değişim yapma fırsatını elde eden İttihat Terakki kadroları ise Enver Paşa'dan ve kudretinden çok fazla şeyi aynı anda beklemekteydi. Belki biraz da bu beklentiler nedeniyle olsa gerek Enver Paşa, askerî ıslahatlarla birlikte tüm toplumu dönüştürmeye yönelik reform teşebbüslerini birlikte ele alarak çözümlerini tüm memleket sathına yaymak istemekteydi. Ancak Ordu Elifbası ve Tabur Mektepleri denemelerinden ortaya çıkan netice, işlerin hiç de planlandığı gibi kolay olmadığını, bu neviden teşebbüslerin masada çok iyi kurgulansa dahi sahada bambaşka ve öngörülemeyen neticeleri olacağını göstermekteydi.

Enver Paşa'nın 1914'te Harbiye Nazırlığının ilk aylarında hızlı bir şekilde uygulamaya koymak istediği Tabur Mektepleri teşebbüsünü birkaç açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Enver Paşa bu okullarla sadece silahlı kuvvetler için neferin talim-terbiyesini değil askerinin terhis olduktan sonraki hayatını da etkileyecek bir programı tatbik etmek istemekteydi. Üstelik bunu, yine tüm ülkeye yaymak istediği yeni bir alfabe ve yeni imla kurallarıyla yapmaya çalışmakta, neferin okuryazarlık ile kronik hâle gelmiş askerî talim ve terbiye sorunlarını çözmeden üzerine bir de askerlere yeni ziraat usulleri, bağcılık ve arıcılık gibi dersleri de eklemeye çalışmaktaydı. Ayrıca imtihan yoluyla Tabur Mekteplerinde öğretmen ve müdür yapmak istediği alay ve tabur imamlarıysa gerek başka başka vazifelere verilmeleri gerekse istenen şartları taşımamaları nedeniyle orduyla ilişkileri kesilecek seviyeydi. Aynı günlerde verilen diğer bir emirle de tüm birliklerde alfabe ve imla değişikliğine gidiliyor, ordudaki tüm yazışmaların da bu yeni alfabe ile yazılması herkese mecbur tutuluyordu. Elbette bir de yaklaşmakta olan Birinci Dünya Savaşı seferberliği vardı ki o da 2 Ağustos 1914 günü ilan edilecek ve Ordu Elifbası ile Tabur Mektepleri projeleri sonuçsuz kalacaktır.

¹¹ Abdullah Cevdet Karlıdağ (1869-1932): Jön Türk hareketini başlatan dönemin etkili fikir ve siyaset adamlarındandır. Fikri akım olarak Batıcılığın önde gelen isimlerindendi. Fikirleri ve yazdıkları ile II. Meşrutiyet devri düşünce yapısının biçimlenmesinde bir hayli tesiri oldu. Sonraki yıllarda İttihat ve Terakki'ye dönüşecek İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin kurucusu beş tıbbiyeliden birisiydi. Bkz. (Hanioglu, 1998, s. 90-93).

Tabur Mekteplerinde verilmek istenen eğitimin daha ziyade okuryazarlık ile neferlere yönelik değerler eğitimi gibi iki ana konuda yoğunlaştığı barizdir. Buna kısmen temel askerlik ve sağlık bilgileri ile ziraat dersleri gibi konular da eklenmiş hâldedir. Din ve tarih bilgisi üzerinden verilmeye çalışılan değerler eğitimiyle neferlere temel dinî bilgilerin yanı sıra bilhassa ulû'l-emre itaat, cihat, şehadet, gaza, hilafet ve Osmanlılık üzerinden vatan mefkûresi verilmeye çalışılmakta; fedakârlık, görev ahlakı, çalışkanlık ve doğruluk öğütlenerek neferlerin gayrete getirilmesi planlanmaktaydı. Askerî dersler açısından bakıldığında, neferlerin yine temel askerî bilgiler dışında özellikle topçu ateşinden ve sesinden korkup etkilenmemesine, salgın hastalık tehlikesine dikkat edilmesine, süngü ile kazma ve küreğin kullanım alanlarına yönelik derslerin verilmeye çalışılması ise dönem neferinde eksik görülen hususları işaret etmesi yönüyle kayda değerdir. Tabur Mektepleri, birliklerde uygulamalı olarak yapılması gereken atış, yanaşık düzen, tek erin muharebe eğitimi, bölük/takım veya manganın yanaşık düzeni ya da bunların muharebe eğitimi gibi askerî talim konularında ise herhangi bir düzenleme veya yenilik içermez.

Tabur Mektepleri denemesinin başarısız olmasında zamanlamanın dışında hazır olmayan eğitici kadrosu, eğitim-öğretimin yeni bir alfabe ve imla ile yapılmaya çalışılması, müfredatın dağınık olması, ön hazırlıkların yapılmamış olması, istenen ders kitaplarının dahi yazılmaması ve hedef kitlenin bu değişimlere hazırlanmamış olması gibi amiller sayılabilir. Bilhassa Ordu Elifbası'nda görülen tepeden inme tavrın tüm Harbiye Nezaretinin neredeyse elini kolunu bağladığı düşünülünce bunun bir benzerinin Tabur Mektepleri konusunda da yaşandığını tahmin etmek güç değildir. Zira Ordu Elifbası tecrübesinde de görüldüğü üzere çıkartılan nizamnamelere, verilen emirlere rağmen ordu uygulamak istese de bu emirlerin tatbikinde çok büyük sorun yaşanıyor, emirler çoğu zaman erteleniyor ya da uygulanamıyordu. Neticede Tabur Mektepleri konusunda da elimizde verilen emirler, yapılan mülakat ve haberler dışında çok fazla bilgi-belge olmamasının, konunun hatırat türü eserlerde dahi çok fazla yer bulmamasının bir nedeni de bu olsa gerektir.

Başarılı olsun ya da olmasın, kâğıt üzerinde kalsa dahi bu neviden tecrübelerin ve geçirilen süreçlerin incelenmesi birçok bilim dalı ve disiplin için bir zarurettir. Zira bu reform teşebbüslerine neden olan hususların, dönem itibarıyla ihtiyaçların, umumi manzara ile girişilen faaliyetlerin ve elde edilen neticelerin ortaya koyulması, ilgili olayların, olguların, şahısların ve sonraki yıllarda yapılacak değişimlerin de daha sağlıklı bir çerçevede ele alınmasını sağlayacaktır. Ancak bu sayede bütüncül bir bakış açısı ve tarihî süreklilik içerisinde ele alınan meseleler ondan sonra gerçekçi bir zeminde değerlendirme imkânı bulacaktır.

KAYNAKÇA

- AKBAY, C. (1991). *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: I'nci Cilt, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- AKCAN, E. (2022). *İttihat ve Terakki Fırkası'nın Paramiliter Gençlik Kuruluşları*, Ankara: TTK Yayınları.
- BEŞİKÇİ, M. (2016). Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusu'nda Tabur İmamları, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, Cilt (11), ss. 1-33.
- BOA, BEO, 4288 - 321592, H.06. 07.1332.
- BOA, İ.MMS., 181 - 14, H. 04.05.1332.

- BOA, A. }DVN.MKL., 58 - 42, H. 07.05.1332.
- ÇOŞTU, K. (2020). *1826'dan 1945'e Askerin Din Eğitimi ve Din Dersi Kitapları*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Doktor Abdullah Cevdet. (1330). Salgın Hastalıklardan Kolera, *Köylü Kitapları Numara: 5*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- Doktor Fahri Paşa, (1330). İnsan, *Köylü Kitapları Numara: 1*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- ERDEN, A. (1952). *İsmet İnönü*, İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası.
- ERGİN, O. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, C.V, İstanbul: Eser Matbaası.
- Halid Fahri, (1330). Üç Öğüd, *Köylü Kitapları Numara: 4*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1988). Abdullah Cevdet, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.1, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 90-93.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1995). Enver Paşa, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.XI, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınevi, ss. 261-264.
- Harbiye Nazırı Enver Paşa Hazretleriyle Mülakat, (24 Nisan 1330 [M.7 Mayıs 1914]), *İctihad Mecmuası*, Sayı: 103.
- İctihâd*, R.24 Nisan 1330/M.7 Mayıs 1914.
- İlmihâl*, Tertip Eden: Yeni Yazı Öğretme Derneği, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, t.y.,
- İNÖNÜ, İ. (2014). *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sabahattin Selek, 4. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- İSRAİL, B. (1330). Demircilerin Ahmed, *Köylü Kitapları Numara: 7*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- KARA, H. (2020). *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARAKUŞ, S. E. (2018). Enver Paşa'nın Alfabe ve Yazı Denemesi: Ordu Elifbası, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Cilt (11), ss. 443-484.
- MSB Arşiv Müdürlüğü, General 210. Korgeneral Enver Paşa (1315-4) Şahsi Dosyası.
- M. Zeki, (1330). Köylülerimiz Niçin Zengin Olmuyor?, *Köylü Kitapları Numara: 2*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- Mahmud Nedim, (1330). Türkün Destanı, *Köylü Kitapları Numara: 3*, İstanbul: İctihad Matbaası.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 3, R.14 Mart 1330/M.27 Mart 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 4, R.28 Mart 1330/M.10 Nisan 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 5, R.03 Nisan 1330/M.16 Nisan 1914.
- Ordu Emirnamesi*; Numara 6, R.12 Nisan 1330/M.25 Nisan 1914
- Ordu Emirnamesi*, Numara 11, R.28 Haziran 1330/M.11 Temmuz 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 13, R.5 Temmuz 1330/M.18 Temmuz 1914.
- Ordu Emirnamesi*, Numara 14, R.09 Temmuz 1330/M.22 Temmuz 1914.

Ordu Emirnamesi, Numara 15, R.24 Temmuz 1330/M.6 Ağustos 1914.

Orduda Yeni Osmanlı Elifbâsı, t.y., y.y.

ÖZEL, S. ve IŞIL ÇAKAN, H. (2010). *Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye Seçilmiş Mülakatlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SABİS, İ. (1990). *Harp Hatıralarım-Birinci Cihan Harbi*, Cilt 1, İstanbul: Nehir Yayınları.

ŞAHBAZ, N. (2005). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Tanin, R.1 Nisan 1330/M.14 Nisan 1914.

Tanin, R.13 Şubat 1329, M. 26 Şubat 1914.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Cilt, 5'inci Kısım (1793-1908). (1978). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi 3. Cilt, 6'ncı Kısım (1908-1920). (1996). Ankara: Genelkurmay Basımevi.

YEŞİL, F. (2011). Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807), *Tarih Dergisi*, Sayı 52 (2010/2), ss. 27-85.

YILDIZ, G. (2017). Kara Ordusu. G. Yıldız (Ed.), *Osmanlı Askerî Tarihi; Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri 1792-1918*, İstanbul: Timaş Yayınları.

